

تأثیر هنرهای سنتی بر نقاشی معاصر ایران

نویسنده

دکتر سیده راضیه یاسینی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

سرشناسه	: یاسینی، سیده راضیه، ۱۳۴۸
عنوان و نام پدیدآور	: تأثیر هنرهای سنتی بر نقاشی معاصر ایران / پدیدآور سیده راضیه یاسینی
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۲
مشخصات ظاهری	: ۲۲۱ص: مصور
شابک	: ۶۵۰۰۰-۶۰۰-۵۸۱۸-۴۸-۲ ریال: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۱۸-۴۸-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
موضوع	: نقاشی نوین -- ایران
موضوع	: نقاشی قهوه خانه ای
موضوع	: مکتب سقاخانه ای
موضوع	: نقاشی -- ایران -- نقد و تفسیر
موضوع	: نقاشی -- نقد و تفسیر
تسناسه افزوده	: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۲ ت ۲ ی / ND۸۸۵
رده بندی دربی	: ۷۵۹/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۶-۲۷۴۱۰

تأثیر هنرهای سنتی بر نقاشی معاصر ایران

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

نویسنده: دکتر سیده راضیه یاسینی

ویراستار: علی بختیاری

طراح جلد: دکتر سیده راضیه یاسینی

صفحه آرا: حسین آذری

نوبت چاپ: اول - آذر ۱۳۹۲

شابک: ۶۵۰۰۰-۶۰۰-۵۸۱۸-۴۸-۲

شمارگان: ویژه مخاطبان خاص

قیمت: ۶۵۰۰۰ ریال

چاپخانه: شرکت چاپ و نشر

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.

در صورت تخلف پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، بایں تر از میدان ولیعصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

صدورق پستی ۶۴۷۶ - ۱۴۱۵۵ تلفن ۸۸۹۱۹۱۷۷ - ۸۸۹۳۰۷۶ - ۸۸۹۳۰۷۶ Email: Nasbr@nicac.ac.ir

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
سخن ناشر	۱۵
پیشگفتار	۱۷
فصل اول - نگاهی به مبانی هنرهای سنتی ایران	
مقدمه	۲۵
سنت	۲۷
سنت‌گرایی	۲۹
هنر سنتی	۲۹
اصول نظری هنرهای سنتی و نگارگری اسلامی ایران	۳۲
کمال‌گرایی	۳۴
نمادگرایی	۳۴
زیبایی	۳۵
شان همسان موجودات	۳۶
فقدان مرکز با محوریت انسانی	۳۷
آداب معنوی	۳۷
مبانی نظری نگارگری اسلامی ایران	۳۸
فصل دوم - سیر تطور نقاشی در ایران، از صفویه تا پهلوی	
ظهور شیوه غربی در نگارگری دوران صفوی	۴۵
نگارگری دوره زند و افشار	۵۷
نقاشی دوره قاجار	۶۲

۶۳	نقاشی رنگ و روغن
۶۸	نقاشی پشت شیشه
۶۹	نقاشی چاپ سنگی
۷۲	نقاشی دوره پهلوی
۷۲	نقاشی ایران در دوران پهلوی

فصل سوم - مکتب خیالی نگاری و جنبش سقاخانه

۸۱	مقدمه
۸۲	مکتب خیالی نگاری
۸۲	تاریخ شکل گیری
۸۵	بنیان گذاران و فعالان خیالی نگاری
۹۳	ویژگی های خیالی نگاری
۹۳	مضمون
۹۵	اصول هنری
۹۵	طراحی
۹۹	مبانی
۱۰۶	مواد و مصالح
۱۰۷	تعامل با مخاطب
۱۱۰	جنبش سقاخانه
۱۱۰	تاریخ شکل گیری جنبش سقاخانه
۱۱۳	ویژگی های آثار سقاخانه
۱۱۶	فعالان جنبش سقاخانه
۱۳۵	نقاشان متأثر از هنرهای سنتی در دوران معاصر
۱۵۱	وجوه اشتراک و افتراق شیوه های معاصر در نقاشی با نگارگری اسلامی ایران
۱۵۲	وجوه اشتراک
۱۵۲	بهره مندی از چرخه رنگ های ایرانی
۱۵۶	وجوه افتراق
۱۵۶	عدم تقلید به آداب معنوی

۱۵۶	عدم فرارگیری در نظام آموزش استاد- شاگردی
۱۵۸	استفاده از بافت‌های آزاد
۱۵۹	گسست از ادبیات

فصل چهارم - وضعیت نقاشی و نگارگری معاصر در ایران

۱۶۳	ویژگی‌ها و جایگاه نقاشی معاصر در هنرهای تجسمی ایران
۱۶۳	نقاشی معاصر ایران پس از انقلاب اسلامی
۱۶۸	ویژگی‌ها و جایگاه نگارگری معاصر در هنرهای تجسمی ایران
۱۶۸	روند شکل‌گیری نگارگری معاصر
۱۷۳	مشخصه‌های نگارگری معاصر
۱۷۹	نگارگران معاصر
۱۸۶	تعامل میان نقاشی و نگارگری معاصر ایران

نتیجه‌گیری ۲۰۳

۲۰۳	هویت اسلامی - ایرانی، حلقه مفقوده در هنر نقاشی معاصر ایران
۲۰۷	بازگشت به شیوه اصیل در هنر نقاشی ایرانی
۲۰۹	تأثیرپذیری هنر نقاشی معاصر از هنرهای سنتی

۲۱۲	منابع و مأخذ
۲۱۶	فهرست اعلام

سخن ناشر

«بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هرچند جامعه از بعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد ولی بروج و میان‌نهی است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ غرب باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد.» (امام خمینی (ره)، صحیفه نور: ج ۱۵، ۱۶)

رشد و توسعه اقتصادی یا سیاسی بدون توجه به ارزش‌های والای فرهنگی می‌تواند موجبات سستی و اعوجاج در اصول اعتقادی و ملی جامعه را فراهم آورد. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با انجام تحقیقات و پروژه‌های پژوهشی و نیز برگزاری نشست‌های علمی با اصحاب علم و فرهنگ و ارائه نتایج حاصل، در قالب «گزارش پژوهش» یا «کتاب»، تلاش خود را مصروف گسترش ارزش‌های اصیل فرهنگی می‌کند. امید است با بهره‌گیری از توان علمی پژوهشگران، بتوان گام مؤثری در برنامه‌ریزی جامع توسعه کشور برداشت.

اثر حاضر، نتیجه پژوهشی است در موضوع «تأثیر هنرهای سنتی بر نقاشی معاصر ایران» که به کوشش دکتر سیده راضیه یاسینی و با نظارت دکتر سید عبدالمجید شریف‌زاده در پژوهشگاه انجام شده و در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

پیشگفتار

سیر تطور هنرهای ایرانی، در گیر و دار تبادل‌های فرهنگی و تأثیرهایی که هنر ایران از جوامع اروپایی در دوران صفوی، قاجار و پس از آن پذیرفت، رو به افول نهاد. هنرهای اصیلی که آینه تمام‌نمای فرهنگ و تمدن ایران اسلامی بود، روزه‌روز کم‌رنگ‌تر شد و جامعه هنری و هنرمندان ایرانی الگوهای غربی را سرلوحه کار خود قرار دادند. با وجود این، هنرهای سنتی ایران حیات خود را با حضور در جلوه‌هایی دیگر از هنر نقاشی پی گرفت به نحوی که برخی هنرهای تجسمی در ایران معاصر از آنها سرچشمه گرفت، تا جایی که هنر اصیل نگارگری را می‌توان، موجد شکل‌گیری برخی جریان‌های هنری معاصر ایران نیز دانست.

با تأمل در آثار هنرهای تجسمی معاصر می‌توان دریافت که نگارگری اسلامی ایران در حوزه هنر نقاشی، بیشترین تأثیر را در پیدایش جنبش‌های هنری از جمله نقاشی قهوه‌خانه‌ای در دوره قاجار و نیز جنبش سقاخانه در دوره پهلوی، داشته است.

در دوران قاجار اگر چه بیشتر فعالیت‌های هنری همچنان در انحصار دربار و

نظام حکومتی باقی ماند؛ در عین حال در همین دوران بود که اولین جریان هنر نقاشی مردمی شکل گرفت. شاخص‌ترین جریان هنری متأثر از هنر اصیل ایرانی در دوره قاجار، مکتب خیالی‌نگاری است که در دوره حکومت پهلوی به انزوای موزه‌ها کشیده شد و از خاستگاه اصلی خود یعنی مردمی‌ترین جوامع و گردهمایی‌ها رخت برپست. با وجود این، مکتب خیالی‌نگاری، تنها جریان هنری معاصر شناخته می‌شود که ریشه‌هایی عمیق در هنرهای اصیل ایرانی دارد.

مکتب خیالی‌نگاری یا نقاشی قهوه‌خانه‌ای، جریانی هنری است که در بطن جریان نقاشی درباری قاجار نضج می‌یابد. این نوع نقاشی، روایی درون‌مایه‌های حماسی و مذهبی دارد که هنرمندانی مردمی پدیدآورنده آن هستند. گذشته از نقاشان این هنرها که برخلاف هنرهای درباری از میان عامه مردم برخاسته بودند، موضوع‌هایی که دستمایه ایجاد آثار قرار می‌گرفت نیز از هنرهای درباری متمایز بود. درحالی‌که هنر درباری نقاشی قاجار به مضامین مذهبی چندان توجهی نشان نمی‌داد، در مقابل، شیوه خیالی‌نگاری، که گاهی از آن به هنر عامیانه یاد می‌کنند بیشترین تلاش خود را برای تصویرسازی موضوع‌های مذهبی به‌کار می‌گیرد. این شیوه که شکوفایی آن با تولد جنبش مشروطیت هم‌زمان شد، همگام با بیداری افکار عامه و رشد و تعالی اندیشه‌های آزادی‌خواهانه، رونق فراوانی یافت. مضامین حماسی و مذهبی، در دستان هنرمندان خیالی‌نگار به دستمایه‌ای برای ایجاد آگاهی و حس مبارزه در میان مردم تبدیل شد و در همین دوران است که این هنر به اوج خود رسید.

مکتب خیالی‌نگاری، با دریافت ویژگی‌های متفاوتی از هنر سنتی نگارگری و تلفیق آن با شیوه‌های هنری دوران خود، درصدد بود تا روش بیانی ویژه خود را متناسب با هنری مردمی و مذهبی بیابد. برای نمونه، در شمایل‌نگاری که از مهم‌ترین

موضوع‌های خیالی‌نگاری است، صفات معنوی هر شخصیت با به‌کارگیری شیوه‌های خاص نقاشانه که متأثر از نگارگری ایرانی است، به نمایش درمی‌آید؛ از جمله استفاده از طراحی مبتنی بر قواعد ترسیم‌های پرگاری، که برگرفته از اصول طراحی در نگارگری است. در بررسی آثار خیالی‌نگاری، همچنین می‌توان به سایر موازینی اشاره کرد که از نگارگری ایرانی گرفته شده است. شیوه رنگ‌آمیزی، ترکیب‌بندی و تقسیم‌های فضا و نیز پرسپکتیو این آثار از جمله مشخصه‌های برگرفته از نگارگری، البته با ایجاد تغییر در آنهاست.

جنبش سقاخانه نیز از دیگر جریان‌های شاخص هنری است که با نگاهی به هنرهای سنتی ایران به ظهور رسید و سالبانی چند نیز فعال بود. در جریان این جنبش، هنرمندان نوگرای دوران پهلوی، برخی از آثار هنرهای سنتی را در وجهی نمادین استفاده کردند و در نتیجه آن، سبکی به ظهور رسید که بعدها با نام سقاخانه شناخته شد.

جنبش سقاخانه بر خلاف مکتب خیالی‌نگاری که در اصول با هنر نگارگری اشتراک‌های زیادی داشت، از هنرهای سنتی به‌عنوان ابزاری استفاده کرد تا به آثار هنری مدرن، صورت و ظاهری ایرانی ببخشد. نگاهی به سابقه تاریخی این جنبش نشان می‌دهد که در سال‌های ۱۳۳۰ و پس از آن، جمعی از هنرمندان، جستجویی را آغاز کردند تا در نقاشی آن دوران، که تحت سیطره هنر مدرن غرب و شیوه کمال‌الملکی بود، تحولی ایجاد کنند. آنها با مطالعه در فرهنگ عامیانه به عناصری از منابع بومی و ملی ایران دست یافته، آنها را به‌کار گرفتند. نتیجه این تلاش، تولید آثاری با برخورداری از ظواهر فرهنگ ملی و مذهبی بود، عناصر و اشیایی که در آثار این جنبش هنری به‌نام نماد به‌کار گرفته شد، نمونه‌هایی از هنرهای سنتی ایران بودند؛ آثاری همچون پنجره‌های مشبک آهنی و گنبد‌های بزرگ و کوچک متعلق به

سقاخانه‌ها، کاسه‌ها و پنجه‌های مسی و حرزها که در مراسم مذهبی به کار می‌رفت، قفل‌ها و کلیدها، پارچه‌های رنگین، شمایل‌ها، نگین‌های انگشتری و...، اشیایی از این دست، مورد علاقه این هنرمندان سقاخانه قرار گرفت و در آثارشان به کار رفت؛ اشیایی که از دیرباز مورد استفاده مردم و بخشی از زندگی و باورهای مذهبی و اجتماعی آنها بود.

در تبیین وضعیت هنر نقاشی معاصر و بازجستی از هویت ملی و مذهبی آن، بررسی و تدقیق در این گونه هنرها، گامی ضروری و راهگشاست. بسطی است که در عصر حاضر شاهد بحران هویت در عرصه هنرهای تجسمی ایران، به‌ویژه نقاشی هستیم. بررسی سیر تحول در تاریخ نقاشی معاصر ایران و نحوه تأثیرپذیری این هنر از هنر سایر جوامع و فرهنگ‌ها، موجب روشن شدن وضع موجود هنر نقاشی معاصر می‌شود.

در این کتاب، دو جریان مهم هنری خیالی‌نگاری و سقاخانه بررسی شده و به میزان و چگونگی تأثیرپذیری آنها از هنرهای سنتی پرداخته می‌شود. همچنین با مطالعه در نحوه این تأثیرپذیری، درصددیم دریابیم که آیا این دو جریان را می‌توان در زمره مکتب‌های هنری ایران در عرصه هنرهای تجسمی برشمرد یا خیر.

شناخت اصول هنر نگارگری و میزان توانمندی آن در تأثیرگذاری بر جریان نقاشی معاصر، زمینه‌ساز تلاش در جهت حفظ و احیای هویت ایرانی در عرصه هنرهای تجسمی و به‌خصوص نقاشی است؛ هویتی که بازجست آن به ظهور هنری ملی و مذهبی متناسب با شأن فرهنگ و هنر ایران و نیز توانمند در ارائه مفاهیم دنیای امروز، منجر خواهد شد.

در روند بررسی موضوع، پرسش‌هایی مطرح و به آنها پاسخ داده می‌شود؛ از جمله اینکه: سیر تطور نقاشی ایرانی تا دوره معاصر چگونه بوده است؟ ویژگی‌ها و تفاوت‌های مکتب خیالی‌نگاری و جنبش سقاخانه کدام است و این هنرها چه تأثیرهایی از نگارگری قدیم ایران گرفته است؟ تعامل میان هنرهای سنتی و هنرهای

معاصر چگونه است؟ و نیز چگونه می‌توان از هنرهای سنتی برای روشن شدن ارتباط نقاشی معاصر با هویت ایرانی بهره برد؟

پاسخ به پرسش‌های مذکور می‌تواند اهدافی را محقق نماید: از جمله شناسایی مؤلفه‌های اصلی هنر نگارگری اسلامی ایران؛ شناخت اصولی از دو جریان هنری خیالی‌نگاری و سقاخانه‌ای به‌منزله جریان‌های معاصر هنری که از هنرهای سنتی اسلامی ایران تأثیر پذیرفته‌اند؛ تبیین وضع کنونی هنر نقاشی در ایران و در نهایت، بررسی چگونگی بهره‌مندی اصولی و بنیادین از هنرهای سنتی ایران در عرصه نقاشی معاصر.

آثاری که در این کتاب تحلیل شده‌اند، آثاری از نقاشی‌های مکتب خیالی‌نگاری اعم از نقاشی روی پرده، بوم و پشت شیشه است. همچنین آثار شیوه نقاشی سقاخانه‌ای نیز اعم از نقاشی، حجم‌سازی و ترکیب مواد از جمله مصادیق بررسی و تحلیل آثار هستند. این آثار از میان آثار هنری برگزیده شده‌اند که بازه زمانی آن، از اواخر دوره قاجار تا عصر حاضر را دربر می‌گیرد؛ گرچه تأکید نگارنده، بر آثار دوره‌های اوج مکتب خیالی‌نگاری (اواخر قاجار تا اواسط پهلوی) و جنبش سقاخانه‌ای بین سال‌های ۱۳۳۰ تا حدود ۱۳۵۰ است.

درباره تأثیر هنرهای سنتی بر هنر نقاشی معاصر ایران، تاکنون پژوهش مستقلی انجام نشده است. در این باره برخی مقاله‌ها با محور قرار دادن موضوع مکتب خیالی‌نگاری یا جنبش سقاخانه - که در این کتاب به‌عنوان شاخص‌های تأثیر گرفته از هنرهای سنتی ایران بررسی شده‌اند - در مورد هریک از این موضوع‌ها بحث کرده‌اند و به‌طور محدود، تأثیر هنرهای سنتی ایران بر آنها یا تأثیر آنها را بر نقاشی معاصر، واکاوی کرده‌اند. همچنین منابع متعدد فارسی و غیر فارسی به‌طور مستقل به موضوع هنرهای سنتی ایران پرداخته‌اند.

قابل ذکر آنکه، آنچه اثر پیش رو را از آثار مشابه، متمایز می‌سازد، بررسی بنیادین

نحوه تعامل میان هنرهای سنتی و هنرهای معاصر در حوزه هنر نقاشی است.

مکتب خیالی‌نگاری و جنبش سقاخانه، جریان‌هایی هنری هستند که با رویکرد به هنرهای سنتی اسلامی ایران شکل گرفته‌اند. نحوه تأثیرپذیری این دو جریان در صورتی به درستی واکاوی می‌شود که تعریف و شناخت مقرون به حقیقتی، از هنرهای سنتی وجود داشته باشد. همچنین لازم است تا وجوه اشتراک یا افتراق احتمالی این تأثیرپذیری بررسی شود تا چرایی نتایج به دست آمده نیز روشن شود. این کتاب در جمع‌بندی نهایی از این عوامل در صدد است تا نظریه‌ای در جهت امکان ترسیم دورنمایی از نقاشی معاصر ایران با شاخصه برخورداری از هویت ایرانی و اسلامی تدوین کند. بنابراین، با نگاهی جامع به جریان‌های هنری معاصر ایرانی که متأثر از هنرهای سنتی هستند، سعی شد تا با ارائه مبادی و اصول بنیادین هنرهای سنتی، راهکارهایی برای احیای هنر نقاشی معاصر ایران با هویتی ایرانی نیز ارائه شود زیرا به زعم نگارنده، فرض بر آن است که هنرهای سنتی اسلامی ایران، قابلیت هماهنگی و بازآفرینی در عرصه هنرهای تجسمی معاصر را دارد. به این ترتیب نقاشی معاصر ایران می‌تواند برگرفته از صورت و معنای نگارگری اسلامی ایران باشد. بدیهی است که مکتب خیالی‌نگاری و جنبش سقاخانه، به صورت‌های متفاوتی از هنرهای سنتی ایران تأثیر پذیرفته‌اند. این امر نشان می‌دهد که تأثیرپذیری بنیادین از هنر نگارگری اسلامی ایران در نقاشی معاصر، مستلزم فهم عمیق از معنا و اصول هنرهای سنتی در نظر و عمل است.

سیده راضیه یاسینی